

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Dudás Előd

A MURAVIDÉKI SZLOVÉN IRODALMI NYELV MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAI

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezető: Prof. Dr. Bárdosi Vilmos CSc

Szláv Nyelvtudomány Doktori Program

Vezető: Prof. Dr. Bańcerowski Janusz DSc

A bíráló bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Prof. Dr. Nyomárkay István MHAS

Hivatalosan felkért bírálók:

Prof. Dr. Bańcerowski Janusz DSc

Prof. Dr. Gadányi Károly DSc

A bizottság titkára:

Dr. Lesfalviné Dr. Csengődi Ágnes PhD

A bizottság további tagjai:

Dr. habil. Vig István PhD

Dr. habil. Pátrovics Péter PhD (póttag)

Dr. Embersics Erzsébet PhD (póttag)

Témavezető:

Dr. Lukácsné Dr. Bajzek Mária PhD

Budapest, 2014

1. A dolgozat célkitűzései

A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása során eddig a szlovén nyelvet ért magyar nyelvi hatásnak kevesebb figyelmet szenteltek, mint pl. a horvát nyelvre gyakorolt magyar hatás vizsgálatának. A magyar–szlovén nyelvi kapcsolatok a történelmi Magyarország délnyugati részén elhelyezkedő Muravidéken bontakoztak ki, tehát elsősorban az ezen a területen beszélt muravidéki szlovénben érhetőek tetten, amely a 18. sz. végére standardizálódott irodalmi nyelvi normává fejlődött. Ez az irodalmi nyelvi norma egészen az első világháborút követő területrendezésig volt használatban, ezt követően ugyanis a szlovén irodalmi nyelv végleg kiszorította. Ugyan a muravidéki szlovén irodalmi nyelv magyar jövevényszavaival foglalkozó csekély számú tanulmány érdekes és fontos megállapításokat tartalmaz, ennek ellenére a magyar jövevényszavak monografikus feldolgozása eddig nem történt meg. Dolgozatom elsődleges célja a magyar jövevényszavak történeti-etimológiai szócikkekben történő feldolgozása volt. A szótári részt bevezetendő a magyar–szlovén nyelvi kapcsolatok történeti hátterének bemutatásával, a magyar jövevényszavak korával és rétegződésével, a fonéma- és morfémahelyettesítéssel, továbbá a magyar jövevényszavaknak a szóképzésben betöltött szerepükkel foglalkoztam.

2. Kutatási módszerek

A szócikkek alapjául szolgáló magyar jövevényszavak mind saját gyűjtéséből származnak, amely 2010-ben kezdődött el, s 2012. év végéig tartott. A gyűjtés alapjául szolgáló korpusz összeállításakor arra ügyeltem, hogy valamennyi jelentős muravidéki szlovén szerző és az összes jelentős muravidéki könyv szerepeljen a forrásművek közt. A korpuszt végül mintegy 20 szerző közel 50 műve alkotja. Figyelemmel voltam arra is, hogy lehetőség szerint az első kiadásokból gyűjtsem a szavakat, s ettől csak néhány kivételes esetben tekintettem el, mégpedig akkor, ha az adott mű első kiadásához nem férhettem hozzá. A forrásművek közt a legtöbb vallásos témájú, de számos tankönyv is

megtalálható köztük. Igazi üde színfoltot képvisel Kossics József munkássága, aki magyar nyelvtant, népművelő könyvet írt, továbbá feldolgozta a Magyar Királyság, s a magyarországi szlovénok történetét is. Igaz, ez utóbbi csak halála után jelent meg. A forrásművek közé a 19. sz. második felében kibontakozó muravidéki publicisztika termékei közül csupán az első újság, a *Prijatelj* második évfolyama került. Ahol az első évfolyam egyes számaira hivatkozom, ott ezt Vilko Novak muravidéki szlovén nyelvtörténeti szótára alapján teszem. A forrásművek listáját gazdagítja a *Toldi estéjének* muravidéki szlovén fordítása is, azonban ebből csak azokat a szavakat vettem fel, amelyek egyébként máshol csak egyszer adathatók, vagy pedig az addigi gyűjtésben nem fordultak elő.

3. A szócikkek felépítése

A szócikkek címszava minden esetben a muravidéki szlovén szó. A címszót a mai szlovén helyesírás szerint írtam át, viszont a muravidéki szlovén nyelvre jellemző diftongusokat (*ei, ou*) és a kettős mássalhangzókat megtartottam. A címszót a grammatikai adatok követik. A főneveket egyes szám alany esetben, pl. *birka, jezernik*, (kivételt képeznek a csak többes számú főnevek (plurale tantum), pl. *bajusi*); a mellékneveket és melléknévi igeneveket egyes szám hímnem alany esetben, pl. *hirešen, aldüvajouči*; az igéket főnévi igeneves alakjukban közöltem, pl. *batriti*. A főnevek után feltüntettem az egyes szám birtokos esetét (plurale tantumoknál a többes szám birtokos esetét), a melléknevek és melléknévi igenevek esetében a nőnemű és semlegesnemű alakot, az igéknél pedig az egyes szám jelen idejű első személyű alakot. A grammatikai adatok után különböző stílusjelzőket alkalmaztam, amelyek a szófajt jelölik, pl. *adv., adj.*, a főneveknél a nemet: *masc., fem., n.*, az igéknél pedig az aspektust: *impf., perf.* A címszavakat irodalmi szlovén és magyar jelentéssel értelmeztem, amelyeket a ▫ jel választ el egymástól. A jelentések megadása után a címszó adatoltságára vonatkozó szótári hivatkozások találhatóak: szláv és szlovén etimológiai szótárak (Miklosich 1886; ESSJ; SES),

Pleteršnik szlovén-német szótárának (Plet. 1, 2), a szlovén irodalmi nyelv szótárának (SSKJ), muravidéki szlovén nyelvjárási (Novak 1996; Mukič 2005; Bajzek Lukač 2009) és a muravidéki nyelvtörténeti szótárak (Novak 1988; Novak 2006) adatai. A magyar jövevényszó etimológiájának bemutatásában elsősorban a TESz és EWUng adataira támaszkodtam, amelyeket bizonyos esetekben kiegészítettem Hadrovics László (Hadrovics 1965, 1975, 1985) és Kniezsa István (Kniezsa 1975) kutatásainak eredményeivel. Az etimológiai magyarázat után a muravidéki szlovén szó magyar eredetét igazoló tények bemutatása következik. A szócikket nyelvtörténeti anyag zárja, amelynek összeállításakor az alábbiakat vettem figyelembe:

- minden esetben közlöm a szó első és utolsó előfordulási helyét, s amennyiben ez lehetséges, még egy harmadik példát is közlök. A szócikkenkénti három példa kiválasztásakor igyekeztem ügyelni arra, hogy ha van 18. és 20. századi előfordulás, akkor egy 19. századit közöljek harmadikként. Ahol a szóra az első adat a Martyánczi énekeskönyvből való, akkor azt, ha van, a 18. századi előfordulás követi;
- a szemléltető anyag példáit mindig eredeti helyesírásukban közlöm.

A képzett szavakat alszócikkekben dolgoztam fel, amelyek címszavait a főszóciktól a ► jel választja el. Az alszócikk felépítése azonos a főszócikkével. A többjelentésű szavakat pedig jelentésük szerint arab számokkal jelölve egy szócikken belül közöltem.

4. Eredmények

4.1. A muravidéki szlovén irodalmi nyelv magyar jövevényszavainak kora

A muravidéki szlovén irodalmi nyelv magyar jövevényszavai korának megállapítása azért is okoz különös nehézséget, mert legrégebbi írott emlékünks – a Martyánczi-énekeskönyv egyes részei – is csak a 16. századból való. Ezzel szemben a magyar történeti fonológia és szemantika segítségével kimutatható a

jövevényszavaknak egy olyan rétege, amely legkésőbb a 15. századig átkerült a muravidéki szlovénba, sőt egyes szavak első írásos előfordulásuknál akár több száz évvel is korábbiak lehetnek. A muravidéki szlovén irodalmi nyelvbe került legrégebbi magyar jövevényszavak a következők: *beteg* 'betegség', *bin* 'bűn', *čata* 'csata', *deački* 'latin', *džüindž* 'gyöngy', *fotif/fotiv* 'fattyú', *djingavi/gingavi/ginglavi* 'gyenge', *herceg* 'herceg', *jal* 'álnokság', *mertik* 'mérték', *pišpek* 'püspök', *tenta* 'tinta', *varaš* 'város'.

4.2. A magyar jövevényszavak rétegződése a muravidéki szlovén irodalmi nyelvben

A magyar jövevényszavakat összesen 18 fogalomkörbe lehet besorolni: 1. anyagi, tárgyi kultúra (69), 2. fogalmak (59), 3. egyház, vallási élet (41), 4. foglalkozások (24), 5. tevékenységek (20), 6. hadi- és katonai terminológia (16), 7. állatok (15), 8. helyet jelölő fogalmak (14), 9. tulajdonságok (12), 10. államigazgatás és igazságszolgáltatás (10), 11. növények (10), 12. mértékegységek, mennyiségfogalmak (6), 13. ételek, italok (4), 14. nemzetiség (4), 15. indulatszó (3), 16. testrészek (2), 17. család (1), 18. szám (1). A fogalomkörök szerinti csoportosításnál csak a szótári rész főszócikkeinek címszavait vettem figyelembe, amelyek száma 311. Az egyes fogalomkörök szerinti számszerű megoszlás azt mutatja, hogy a legtöbb magyar jövevényszó az anyagi, tárgyi kultúra köréből került ki, míg a testrészek és a család fogalomkörébe tartozó szó alig van.

4.3. A magyar jövevényszavak beilleszkedése a muravidéki szlovén irodalmi nyelv rendszerébe

A fonémahelyettesítés elsősorban a magánhangzókat érintette, s az alábbi esetekben került rá sor:

- szó belsejében: magy. /ø/ → mszln. /o/, magy. /e:/ → mszln. /ej/, magy. /o:/ → mszln. /ou/ és magy. /ɔ/ → mszln. /o/

- szó végén magy. /ø:/ → mszln. /e/ és magy. /o:/ → mszln. /ov/ > /ouv/.

Fonémahelyettesítés mássalhangzóknál:

- szó belsejében: magy. /c/ → mszln. /t/, intervokális helyzetben /tʃ/
- szó végén: magy. /ɲ/ → mszln. /n/.

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy fonémahelyettesítésre a szó elején sem a magán- sem pedig a mássalhangzók esetében sem került sor.

A fonémahelyettesítés mellett honosító képzőt is kaphatott a magyar jövevényszó. A honosító képző szerepe az, hogy a tipológiailag a muravidéki szlovéntól eltérő magyar szó a flektáló rendszerbe beilleszkedjen, ragozhatóvá váljon. A főnevek esetében az alábbi honosító képzőket találtuk:

1. *-a*, pl. *baja* 'baj', *barda* 'bárd', *bauta* 'bolt', *čonta* 'csont', *fela* 'féle', *gomba* 'gomb', *kefa* 'kefe', *kočia* 'kocsi', *oproda* 'apród', *saga* 'szag', *vama* 'vám', *varmedja/varmedjeva/varmedjija/varmedjöva* 'vármegye';
2. *-i*, pl. *bajusi* 'bajusz', *hami* 'hám';
3. *-ek*, pl. *hasek* 'haszon'.

A magyar melléknevekhez a következő honosító képzők járulhattak:

1. *-asti*, pl. *barnasti/brnasti* 'barna', *butasti* 'buta';
2. *-avi*, pl. *djingavi/gingavi/ginglavi* 'gyenge', *šantavi* 'sánta';
3. *-en*, pl. *čalaren* 'csalárd', *hamičen/hamišen* 'hamis', *hirešen* 'híres';
4. *-ski/-ški*, pl. *lendjelski* 'lengyel', *nemeški* 'nemes'.

A magyar igék beilleszkedése a következő honosító képzők segítségével történt:

1. *-ati*, pl. *koronati* 'koronáz', *šantati* 'sántít', *šarcati se* 'sarcol', *turbekati* 'turbékol', *zbantati* 'megbánt';
2. *-avati*, pl. *predikavati* 'prédikál';
3. *-iti*, pl. *batoriti* 'bátorít', *vigasztal*, *dičiti* 'dicsér', 'dicsőít', *koroniti* 'koronáz', *tanačiti* 'tanácsol', *vadliti* 'vall';
4. *-ivati*, pl. *batrivati* 'bátorít', *vigasztal*, *citaralivati* 'citeráz', *šilabizalivati* 'silabizál', *tanačivati* 'tanácsol', *zbantivati* 'megbánt';

5. *-iviti*, pl. *batriviti* 'bátorít, vigasztal';
6. *-ovati*, pl. *harcovati se* 'harcol';
7. *-uvati/-üvati*, pl. *alduvati/aldüvati* 'áldoz', *bantüvati* 'bánt', *engedüvati* 'enged', *kebzüvati* 'vigyáz', *kivanüvati* 'kíván', *koronüvati* 'koronáz', *mentuvati/mentüvati* 'ment', *predikuvati/prediküvati* 'prédikál', *prikapčüvati* 'hozzákapcsol', *rendeluvati/rendelüvati* 'rendel', *šarcuvati se* 'sarcol', *tanačüvati* 'tanácsol', *vadluvati/vadlüvati* 'vall', *verostüvati/veröstüvati/verüstüvati/virostüvati/vörostuvati/vörostüvati/vörustuvati/vörüstüvati* 'virraszt', *zbantuvati/zbantüvati* 'megbánt'.

4.4. A szóképzés

A jövevénytörzseknek az adott nyelv rendszerébe való beilleszkedését jól mutatja a szóképzés terén kifejtett aktivitásuk. Ha egy jövevénytörzsek az átvevő nyelv szóképzési szabályai szerint új szavak alkotására képes, akkor megszűnt az átvevő nyelvben idegennek lenni. A muravidéki szlovén irodalmi nyelv magyar jövevénytörzseinek a szóképzés területén kifejtett aktivitását mi sem mutatja jobban, mint hogy a közvetlen átvételek és a belőlük képzett szavak száma nagyjából azonos. Egy-egy szó, pl. *beteg*, *kinč*, *vadlüvati* pedig igen népes szócsaládot alkotott. A magyar jövevénytörzsek esetében a prefixáció ritkább szóalkotási eljárásnak bizonyult a szuffixációnál. A főnévből képzett főnevek és melléknevek száma a legnagyobb, míg számnévből képzett számnév mindössze egyetlen-egy fordul elő korpuszunkban.

5. Összefoglalás

A muravidéki szlovén irodalmi nyelv magyar jövevényszavainak szótárszerű feldolgozása során az a cél vezérelt, hogy a rendelkezésre álló írott források alapján minél pontosabb képet kapjunk a muravidéki szlovén irodalmi nyelvben élő magyar jövevényszavak számáról. Emellett természetesen nem hagyhattam figyelmen kívül az eddigi kutatás történetének ismertetését, valamint a magyar–szlovén nyelvi kapcsolatok kialakulását befolyásoló tényezők bemutatását sem. Dolgozatomban olyan kérdésekre is igyekeztem választ adni (fonéma- és morféma-helyettesítés, a magyar jövevényszavak kora, a jövevényszavak rétegződése, a jövevényszavaknak a szóképzésben betöltött szerepük), amelyeket az eddigi kutatások nem érintettek. A szócikkek – a magyar és szlovén szómutatóval kiegészítve – pedig hasznos segítséget nyújtanak az egyes nyelvek jelentései szerinti kereséshez is.